

ПРОЯВИ ЕСТЕТИЧНОЇ ЧУТЛИВОСТІ ЯК ІНТЕГРАЛЬНОЇ ВЛАСТИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ

THE MANIFESTATIONS OF AESTHETIC SENSITIVITY AS AN INTEGRAL ATTRIBUTE OF PERSONALITY

У статті здійснено огляд вихідних положень, покладених в основу запропонованого теоретичного аналізу. За основу ми взяли положення Ф.М. Подшивайлова про амбівалентне співвідношення понять «індивід» і «людина», коли індивід розглядається як стан, що потребує постійного надходження ресурсу ззовні. Зовнішнім проявом індивіда є індивідність, внутрішнім – поліцентричність. Людина ж розглядається як стан, коли використовується лише власний ресурс. Зовнішнім проявом людини є особистість, внутрішнім – індивідуальність. Отже, поняття «особистість» (як зовнішній, соціальний прояв людини) й «індивідність» (як зовнішній, соціальний прояв індивіда) розглядаються нами в їх амбівалентному співвідношенні. Естетичну чутливість було визначено інтегральним показником особистості. Розглянуто шкалу «Психодіагностичний тест» для оцінки естетичної чутливості особистості. Із застосуванням аксіоматичного підходу визначено основні прояви естетичної чутливості як інтегральної властивості особистості. Встановлено, що основними поняттями, пов'язаними з «естетичною чутливістю», є «краса», «гармонія», «художність», «мистецтво», «творчість», «сприйняття», «катарсис». Розглянуто визначення цих понять. Як інтегральна властивість особистості естетична чутливість передбачає здатність людини помічати тонкощі, нюанси, деталі у сприйманому; помічати гарне, красиве, гармонійне в навколишньому світі й у собі, а також гостро відчувати прояви негармонійного, дисгармонійного; спрямованість на гармонізацію взаємодії з навколишнім світом; здатність до чуттєво-образного подолання суперечностей засобами сприймання та творчості за законами краси та гармонії; делікатність у стосунках з оточенням і у проявах власних почуттів; здатність переживання катарсису, тобто звільнення від обтяжливих переживань і думок, що приводить до внутрішнього очищення.

Ключові слова: естетична чутливість, особистість, краса, гармонія, художність,

мистецтво, творчість, сприйняття, катарсис.

The article provides an overview of the initial provisions that form the basis of the proposed theoretical analysis. Basing on F.M. Podshivaylov's statement about the ambivalent relationship between the concepts of "individual" and "human", when the individual is considered as a state that requires a constant supply of resources from the outside. The external manifestation of an individual is individuality, the internal manifestation is polycentricity. Human is considered as a state where only his own resource is used. The external manifestation of a human is personality, the internal one is individuality. Therefore, we consider the concepts of "personality" (as an external, social manifestation of a human) and "individuality" (as an external, social manifestation of an individual) in their ambivalent relationship. Aesthetic sensitivity was defined as an integral indicator of personality. The PDT scale for assessing the aesthetic sensitivity of personality is considered. With the application of the axiomatic approach, the main manifestations of aesthetic sensitivity as an integral attribute of the personality are determined. It was found that the main concepts related to "aesthetic sensitivity" are "beauty", "harmony", "artistry", "art", "creativity", "perception", "catharsis". The definition of these concepts is considered. It is defined, that as an integral attribute of personality, aesthetic sensitivity involves the ability of a person to notice subtleties, nuances, details in what is perceived; to notice the good, the beautiful, the harmonious in the surrounding world and in oneself, as well as acutely feel the manifestations of the ugly, disharmonious; focus on harmonizing interaction with the surrounding world; the ability to sensuously and figuratively resolve contradictions by means of perception and creativity according to the laws of beauty and harmony; delicacy in relations with the environment and in the manifestations of one's own feelings; the ability to experience catharsis, that is, liberation from burdensome experiences and thoughts, which leads to internal cleansing.

Key words: aesthetic sensitivity, personality, beauty, harmony, artistry, art, creativity, perception, catharsis.

УДК 159.93

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.52.8>

Шепельова М.В.

к.психол.н.,
в.о. завідувача лабораторії
психології творчості
Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних
наук України

Вступ. У часи, коли утилітарні цінності виходять на перший план, затьмарюючи собою духовні, суто людські, особливої уваги потребують ті властивості, що забезпечують гармонійний розвиток і цілісність особистості, виступають орієнтирами у вирішенні складних життєвих завдань.

У наших попередніх публікаціях [8; 12 та інші] естетичну чутливість було визначено інтегральним показником особистості. Нагадаємо, що у своєму дослідженні [8; 12 та інші] ми взяли за основу положення Ф.М. Подшивайлова [5, с. 267] про амбівалентне співвідношення понять «індивід» і «людина», коли індивід

розглядається як стан, що потребує постійного надходження ресурсу ззовні. Зовнішнім проявом індивіда є індивідність, внутрішнім – поліцентричність. Людина ж розглядається як стан, коли використовується лише власний ресурс. Зовнішнім проявом людини є особистість, внутрішнім – індивідуальність.

Отже, поняття «особистість» (як зовнішній, соціальний прояв людини) й «індивідність» (як зовнішній, соціальний прояв індивіда) розглядаються нами в їх амбівалентному співвідношенні.

Також ми спирались на аксіоматичні положення понятійного числення про те, що: будь-

яке поняття має форму та зміст; будь-яке поняття, яке має форму та зміст, завжди має статичний і динамічний (циклічний) прояви; будь-яке поняття зазвичай має не більше чотирьох типів; будь-яке поняття зазвичай має не більше дев'яти системоутворювальних параметрів [5; 7].

Теоретичний аналіз виділених психологічних показників на основі вищезазначених концептуальних положень стосовно наукових досліджень складних психологічних і соціальних явищ дав можливість визначити властивості особистості як соціального прояву людини та властивості індивідності як соціального прояву індивіда [12].

Властивостями особистості визначено: 1) соціальну контактність; 2) допитливість; 3) емпатійність; 4) творчодопитливість; 5) естетичну чутливість (як совісну соціальну контактність); 6) сензитивну емпатійність; 7) творчість; 8) сензитивність; 9) совісність [12].

Властивостями індивідності названо: 1) психотизм; 2) психічну невірноваженість; 3) розгальмованість; 4) схильність до домінування (як емоційну нечутливість психічної невірноваженості); 5) депресію (як невротичний психотизм); 6) схильність до ризику (як асоціальну розгальмованість); 7) емоційну нечутливість; 8) асоціальність; 9) невротизм. Інтегральним показником особистості визначено естетичну чутливість, а інтегральним показником індивідності – депресію [12].

Методика дослідження. Для визначення рівня естетичної чутливості як інтегральної властивості особистості ми застосовували шкалу «Естетична чутливість» багатофакторного особистісного опитувальника В.М. Мельникова та Л.Т. Ямпольського «Психодіагностичний тест» (далі – ПДТ). Далі наведемо запитання, які належать до цієї шкали [4].

ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ЕСТЕТИЧНОЇ ЧУТЛИВОСТІ

Інструкція. Дайте відповідь так або ні на запропоновані питання, поставивши «+», якщо відповідь «так», чи «-», якщо відповідь «ні», у відповідну колонку бланка.

№	Питання	Відповідь
1.	Я більш охоче придбаю книгу про особливості державного управління, ніж книгу з мистецтва.	
2.	Мене завжди цікавила техніка, наприклад автомобілі, літаки, гелікоптери, мотоцикли тощо.	
3.	У газеті мене більше зацікавить стаття із заголовком «Сучасні проблеми культури й мистецтва», ніж із заголовком «Покращення виробництва і торгівлі».	

Продовження

4.	Як на мене, цікавіше бути інженером, ніж філософом.	
5.	Думаю, що я більш чутливий(-а) до прекрасного, ніж більшість людей.	
6.	Я значно більше зацікавлений(-а) у ділових і матеріальних успіхах, ніж у пошуку духовних і художніх цінностей.	
7.	Я віддаю перевагу історичним романам над науковими повідомленнями з екології.	
8.	Я люблю поезію.	
9.	Мені б сподобалося бути квіткарем.	
10.	Мені більше подобається їжа з екзотичних продуктів, а не звичні страви.	
11.	Якби я був(-ла) журналістом, мені б сподобалося писати про театр.	
12.	Мене завжди дуже мало приваблювали ігри з ляльками.	
13.	По телевізору я охочіше подивлюся передачу про нові винаходи, ніж концерт.	
14.	Я буваю упертим(-ою) просто із принципу, а не тому, що це для мене важливо.	
15.	Я хотів(-ла) б бути співаком(-чкою).	

За кожний збіг відповіді із ключем нараховується 1 бал. Підрахунок балів здійснюється за таким ключем: відповіді «+» на питання 3, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 14, 15; відповіді «-» на питання 1, 2, 4, 6, 12, 13 [4].

Розглянемо характеристику осіб з високим, середнім і низьким рівнем естетичної вразливості, подану авторами психодіагностичного тесту ПДТ В.М. Мельниковим та Л.Т. Ямпольським. В осіб з високим рівнем естетичної чутливості судження про життя мають безпосередньо-чуттєвий характер, вони наділені багатою уявою, фантазією, схильні захоплюватися, легко приходять у захват. У життєвих учинках, симпатіях і прихильності покладаються на почуття та враження, не вірять у логіку та розрахунок, не звертають уваги на поточні та повсякденні справи й обов'язки. У поведінці їм не вистачає почуття відповідальності, реалізму, уміння відрізнити вигадку від дійсності. Їхньому мисленню не вистачає планомірності, порядку та зв'язності, судженням – зрілості та здорового глузду, а сприйняттю життя – твердості та глибини [цит. за 12].

Для осіб із середнім рівнем естетичної чутливості характерні критичність мислення, настороженість у ставленні до авторитетів і нестандартних ситуацій. Вони в міру чутливі та витончені, мають гарний художній смак. У житті однаково керуються як логікою та розумом, так і емоціями [цит. за 12].

Низький рівень естетичної чутливості властивий особам врівноваженим, зрілим, розважливим, таким, що добре орієнтуються в життєво важливих речах, тверезо оцінюють обставини та людей. Їм властивий розсудливий, абстрактний тип мислення, пам'яті та сприймання. До всіх життєвих подій вони підходять із логічним мірилом. Шукають раціональних пояснень і практичної вигоди. У їхніх судженнях переважають словесно-мисленнєві оцінки, у разі зіткнення з незнайомими обставинами вони спираються на абстрактні міркування та причинно-наслідкові зв'язки. Безпосереднє сприйняття виражене слабо, тому в неочікуваних ситуаціях їм може не вистачити уяви та винахідливості [цит. за 12].

Без применшення цінності психодіагностичного тесту як інструменту дослідження зауважимо також, що запропонована його авторами характеристика не належною мірою відображає сутність естетичної чутливості як такої. Це ж стосується і запитань ПДТ, які належать до шкали «Естетична чутливість», тому що більшість питань опитувальника зводять естетичну чутливість до схильності цікавитися мистецтвом, що суттєво звужує її розуміння.

Тому **мета публікації** – із застосуванням аксіоматичного підходу [6; 9–11;] визначити основні прояви естетичної чутливості як інтегральної властивості особистості.

Виклад основного матеріалу. У процесі побудови моделі системи за допомогою аксіоматичного підходу обирають невелику кількість положень, що містять систему без доведень, які є аксіомами системи. Решта положень можуть міститися в системі тоді, коли вони походять з аксіоми системи. Поняття, що містяться в системі без визначення, називаються вихідними поняттями, а решта понять системи мають бути виведені через вихідні або раніше визначені поняття. Несуперечливість є однією з важливих умов побудови аксіоматичної моделі, оскільки суперечлива система позбавлена будь-якої пізнавальної значущості [6].

Для початку розглянемо визначення поняття **«чутливий»**:

1. Який добре відчуває що-небудь (про органи чуттів); який відзначається особливою гостротою; здатний реагувати на найменші рухи, коливатися від чого-небудь тощо; який здригається, ворушиться час від часу, тремтить.

2. Який піддається впливу природних, фізичних, хімічних чинників, здатний швидко відчувати що-небудь, реагувати на що-небудь, сприйнятливий до чогось.

3. Здатний швидко реагувати на життєві події, факти, явища тощо; здатний тонко відчувати, розуміти навколишнє; з розвиненими художніми смаками, з добрим чуттям; здатний легко збуджуватися, хворобливо реагувати на все, вразливий.

4. Сповнений уважного, чулого, доброзичливого ставлення до людей; чуйний; який свідчить про уважність, доброзичливість, чуйне ставлення до кого-небудь; сповнений теплих почуттів; чулий; надмірно розчулений; сентиментальний; який свідчить про розчуленість, сентиментальність.

5. Здатний швидко відображати, фіксувати зовнішні впливи, зміни, прояви (про прилади, матеріали тощо) [15].

Далі наведемо визначення понять «естетика» й «естетичний». Зазначимо, що найбільше вони вживаються в мистецтвознавстві, філософії, а також психології художньої творчості.

Уважається, що в науковий ужиток термін «естетика» увів німецький філософ А.Е. Баумгартен у своєму трактаті «Aesthetica» (1758 р.), який позначав ним здатності людини до пізнавальної активності, що керується насамперед відчуттям прекрасного.

У тлумачному словнику української мови естетика визначається як: 1. Наука про мистецтво, про форми прекрасного в художній творчості, у природі та суспільстві; система поглядів на мистецтво, якої дотримується хто-небудь. 2. Краса, художність чого-небудь.

Естетичний: 1. Прикметник до естетика. 2. Пов'язаний із створенням, відтворенням і сприйняттям прекрасного в мистецтві та житті; викликаний прекрасним у житті чи мистецтві [16, с. 672–673].

У філософській антропології естетика визначається як область філософського знання, що досліджує чуттєві прояви буття людини, передусім у контексті категорій «краса» та «прекрасне», які найбільш повно виражаються в мистецтві. Тому естетику часто називають наукою про сутності та форми творчості за законами краси та гармонії [18, с. 270].

Категорії етичного й естетичного розглядаються в їх співвідношенні та визначаються як «основоположні категорії етики й естетики, які виражають гармонію людського буття та дозволяють усвідомити його дисгармонію. <...> естетичне – це зовнішньо згармонізоване екзистенційне, етичне – це екзистенційне, згармонізоване внутрішньо. Інакше кажучи, естетичне є екзистенційне, згармонізоване на рівні смаку, почуттів і вражень, етичне – екзистенційне на рівні моральних принципів і вчинків. Водночас категорії *етичного й естетичного* не лише виражають стан внутрішнього світу особистості, але й характеризують відносини між особистостями, які формуються за законами зовнішньої та внутрішньої краси» [18, с. 309–310].

Порівняльний аналіз категорій етичного й естетичного з категорією «художнє» дозволяє авторам зробити висновок, що художнє – це єдність етичного й естетичного у творі мистецтва [18, с. 310].

«Художність – міра естетичної цінності твору мистецтва, ступінь його краси. <...> Джерелом художності є дійсність в її естетичній своєрідності, правдиво відображена у змісті твору. <...> Художність також передбачає органічну відповідність змісту твору, його формі <...> Таким чином, критерій художності передбачає як відповідність специфічного змісту мистецтва дійсності, так і його форми змісту. <...> Органічне злиття змісту і форми є необхідною умовою естетичної насолоди від твору мистецтва. Однак єдність змісту та форми художнього твору означає не абсолютну тотожність, а лише певний ступінь взаємної відповідності» [цит. за 3].

«Краса – категорія, що виражає сприймання та створення людиною гармонії власного буття та навколишнього світу. Краса включає в себе такі якості людини та навколишнього світу, як довершеність, виразність, завершеність» [2, с. 98].

«Гармонія – фундаментальна категорія естетики й етики, що означає узгодженість і співмірність частин цілого, єдність різноманітного» [2, с. 39].

Творчість визначається як: «1. Діяльність людини, спрямована на створення духовних і матеріальних цінностей; діяльність, пройнята елементами нового, удосконалення, збагачення, розвитку. 2. Те, що створено внаслідок такої діяльності, сукупність створеного кимось. 3. Здатність творити (у 1 знач.), бути творцем (у 1 знач.)» [14, с. 54].

«Творчість – усвідомлене подолання суперечностей, які стали на шляху розвитку людини та її світу» [2, с. 160].

Мистецтво визначається як: «1. Творче відображення дійсності в художніх образах, творча художня діяльність; галузь творчої художньої діяльності. 2. Досконале вміння в якійсь справі, галузі; майстерність» [17, с. 704]. «Мистецтво – форма культури, у якій відбувається чуттєво-образне подолання суперечностей людського життя та створюється особливе художнє буття» [2, с. 87].

Отже, засобами мистецтва відбувається художнє подолання суперечностей – «чуттєво-образне подолання суперечностей життя у сфері мистецтва, основа онтологічності мистецтва» [2, с. 238], що, безумовно, характеризує мистецтво як творчу діяльність.

Художнє подолання суперечностей здійснюється в комунікативній системі «автор – твір – глядач». Критерієм і основоположною категорією художнього подолання суперечностей є етичне очищення глядача, катарсис [2, с. 238]. Виокремлюється кілька форм художнього подолання суперечностей: катарсично-трагічне (трагічний катарсис); катарсично-комічне (комічний катарсис); катарсично-прекрасне (гармонійний катарсис) [2, с. 238–239].

«Катарсис (грец. *katharsis* – очищення) – поняття, ужите Аристотелем на позначення очищення душі від поганого після сильних переживань. <...> Катарсис – емоційне потрясіння, яке відчуває людина під впливом творів мистецтва і здатне привести до того, що вона звільняється від обтяжливих переживань і думок, що приводить до внутрішнього очищення» [1, с. 141].

Отже, основними поняттями, пов'язаними з «естетичною чутливістю», є «краса», «гармонія», «художність», «мистецтво», «творчість», «сприйняття», «катарсис».

Із застосуванням аксіоматичного підходу нами виокремлені основні **прояви естетичної чутливості** як інтегральної властивості особистості.

Отже, **естетична чутливість** передбачає:

1. Здатність помічати тонкощі, нюанси, деталі у сприйманому.
2. Здатність помічати гарне, красиве, гармонійне в навколишньому світі й у собі.
3. Здатність гостро відчувати прояви некрасивого, негарного, дисгармонійного.
4. Спрямованість на гармонізацію взаємодії з навколишнім світом.
5. Здатність до чуттєво-образного подолання суперечностей засобами сприймання та творчості за законами краси та гармонії.
6. Делікатність у стосунках з оточенням і у проявах власних почуттів.
7. Здатність переживання катарсису, тобто звільнення від обтяжливих переживань і думок, що приводить до внутрішнього очищення.

Висновки. Отже, як інтегральна властивість особистості естетична чутливість передбачає здатність людини помічати тонкощі, нюанси, деталі у сприйманому; помічати гарне, красиве, гармонійне в навколишньому світі й у собі, а також гостро відчувати прояви некрасивого, негарного, дисгармонійного; спрямованість на гармонізацію взаємодії з навколишнім світом; здатність до чуттєво-образного подолання суперечностей засобами сприймання та творчості за законами краси та гармонії; делікатність у стосунках з оточенням і у проявах власних почуттів; здатність переживання катарсису, тобто звільнення від обтяжливих переживань і думок, що приводить до внутрішнього очищення.

Перспективною є розроблення на основі виокремлених показників методики для оцінки естетичної чутливості особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Тлумачний словник психологічних термінів / В.Й. Бродовська та ін. Київ : Професіонал, 2007. 512 с.
2. Етика і естетика. *Словник ключових термінів* / Н.В. Хамітов та ін. Київ : КНТ, 2009. 336 с.
3. Кокарева М.В. Психологічне значення естетичних характеристик творів живопису. *Актуальні про-*

блеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України. Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2010. Т. 12 : Психологія творчості. Вип. 10. Ч. 2. С. 134–141.

4. Павлюк М.М., Шепельова М.В. Сучасні психологічні технології надання психологічної допомоги сім'ям постраждалих у подоланні складних життєвих обставин : практичний посібник. Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2020. 90 с.

5. Подшивайлов Ф.М. Пошук синергетичних ефектів взаємодії системоутворювальних параметрів академічної обдарованості. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України. Київ : Фенікс, 2019. Т. XII : Психологія творчості. Вип. 26. С. 262–276.

6. Подшивайлов Ф.М. Теоретико-методологічні засади визначення поняття мотиваційної сфери особистості. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2015. № 10 (41). С. 19–23.

7. Роль математичного методу в дослідженні фізіологопсихологічної реальності / Ф.М. Подшивайлов та ін. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2018. № 2 (69). С. 17–22.

8. Психологічна характеристика типів студентів за співвідношенням інтегральних властивостей особистості та індивідності / Ф.М. Подшивайлов та ін. *Психологічний часопис*. 2020. Т. 6. № 7 (39). С. 61–84.

9. Подшивайлова Л.І. Аксиоматичний підхід як засіб подолання понятійної невизначеності у психології. *Науковий вісник Миколаївського державного*

університету імені В.О. Сухомлинського : збірник наукових праць. Серія «Психологічні науки». Т. 2. Вип. 5. Миколаїв : МДУ імені В.О. Сухомлинського, 2010. С. 229–233.

10. Подшивайлова Л.І. Типологія особистісно-колективістського самовизначення студентів в умовах навчального процесу : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 1993. 16 с.

11. Подшивайлова Л.І., Гончаренко М.О. Методологічні переваги використання аксіоматичного підходу в психологічних дослідженнях особистості. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія* : збірник наукових праць. Київ : Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. № 2 (14). С. 76–81.

12. Подшивайлова Л.І., Шепельова М.В. Особистість студента як індикатор освітнього середовища сучасної України. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України. Київ : Фенікс, 2020. Т. XII : Психологія творчості. Вип. 27. С. 220–236.

13. Психологічний словник / за ред. В.І. Войтка. Київ : Вища школа, 1982. 216 с.

14. Словник української мови : в 11 томах. Т. 10. 1979. С. 54.

15. Словник української мови : в 11 т. Т. 11. 1980. С. 388.

16. Словник української мови : у 20 т. Т. 4. Київ : Наукова думка, 2013. 1010 с.

17. Словник української мови : у 20 т. Т. 8. Київ : Наукова думка, 2017. 994 с.

18. Філософська антропологія : словник / Н.В. Хамітов та ін. Київ : ЦУЛ, 2020. 472 с.